

LBRIS

We know
books

JEREMY BENTHAM

Utilitarismul în slujba reformei

Didier Contadini

LITERA
București

CUPRINS

Introducere	7
Viața și contextul istoric	9
Utilitarismul ca principiu al societății	23
Antispecisismul utilitarist	25
Specisism și antispecisism	28
Universalitatea principului utilității	30
De la singular la colectiv	35
Utilitarismul este un eudemonism	38
Interpretările specialiștilor	40
Critica dreptului și reforma legislației	41
Îmbârligătura care era <i>common law</i>	41
Ideea de <i>common law</i> și expunerea lui Blackstone	43
Nu există drepturi naturale	48
<i>Iusnaturalismul</i>	49
Nimeni să nu pună mâna pe Cain	54
Beccaria și pedeapsa capitală	56
Reforma legilor	61
Hume și Smith: în căutarea fundamentelor naturii umane	62
Logica și limbajul în slujba legii	66

<i>Panopticonul</i>	73
Scandalul închisorilor	73
Proiectul lui Bentham: spectaculozitate și disciplinare	77
<i>Reformă, dar nu prea multă: faimoasele închisori de pe Walnut Street și Eastern's State din Philadelphia</i>	86
<i>The dark side</i>	89
Educație și libertate	93
O școală modernă și laică	94
Rolul religiei	102
Libertatea sexuală	107
<i>Homosexualitatea în codul napoleonian și în Europa Restaurației</i>	112
Libertatea presei și opinia publică	122
Concluzie	127
<i>Bibliografie</i>	131
<i>Cronologie</i>	133
<i>Indice de nume</i>	141

Introducere

Mereu e dificil ca într-un eseu scurt să prezinți gândirea unui filosof în ansamblul ei. În cazul lui Jeremy Bentham misiunea e cu atât mai complicată, dată fiind cantitatea enormă de manuscrise, vastitatea temelor discutate și cantitatea lucrărilor needitate. University College din Londra, care conservă mare parte dintre aceste texte mai mult sau mai puțin finalizate, a început în 1968 publicarea lor în totalitate în seria *The Collected Works of Jeremy Bentham*. În ziua de azi sunt disponibile treizeci și două de volume din șaptezeci, câte sunt anticipate. Cititorul va înțelege fără îndoială că e ca și cum am avea în față un iceberg din care vedem mai puțin de jumătate! Nu doar marele public, ci chiar comunitatea specialiștilor în opera autorului se află, așadar, într-o situație în care împărtășirea și explorarea numeroaselor materiale încă „inerte“ ar putea transforma, chiar radical, interpretarea generală a figurii autorului nostru și sensul întregului sau al părților relevante din gândirea sa.

Bentham era obișnuit să scrie pe foi dictando bine ordonate și catalogate, care ulterior sufereau adăugări, atât pe margine, cât

și printre rânduri, corecturi și eliminări. În cele din urmă, uneori introducea – tot pe margine – un sumar al conținuturilor, pe care copiiștii aflați în slujba lui le preluau pe foi separate și care după aceea deveneau obiectul unor revizuiți ulterioare. Toate aceste pasaje și texte cu o scriitură extrem de densă presupun un studiu atent și o muncă editorială critică importantă. Prin urmare, până nu va fi finalizată o ediție completă, orice studiu parțial sau general despre Jeremy Bentham trebuie considerat provizoriu. Din acest motiv, am ales să ne concentrăm asupra unor tematici specifice și cu certitudine de interes contemporan, care se pot baza pe o tradiție de studii secundare relativ solidă.

Viața și contextul istoric

Jeremy Bentham s-a născut în 1748 la Londra, oraș care, în secolul al XVIII-lea, devenise mai salubru, mai bogat și căpătase dimensiuni semnificativ mai ample decât așezarea, alcătuită în mare măsură din clădiri de lemn, care practic se făcuse scrum în 1666.

Ca prim copil al Aliciei Whitehorn (aflată la a doua căsnicie) și al lui Jeremiah Bentham, un avocat de succes al Cancelariei de Curte, s-a pomenit repede în compania a șase frați, însă, dintre ei, doar cel mai tânăr, Samuel, cu nouă ani mai mic, a ajuns la maturitate. Și mama lor a murit prematur, iar acest lucru a contribuit la consolidarea atașamentului pe care Jeremy avea să-l simtă pentru tot restul vieții față de fratele mai mic.

La vârsta de trei ani, eroul poveștii noastre a început să studieze latina, iar la șapte ani a fost primit la exclusivista Westminster School, care avea printre elevii săi personaje de mare calibru precum poetul John Dryden, filosoful John Locke, oamenii de știință Christopher Wren și Robert Hooke sau istoricul Edward Gibbon. Aici, în mijlocul fragedelor vlăstare ale aristocrației, a

ajuns să stăpânească foarte rapid greaca și latina, iar acestora li s-a adăugat la scurt timp după aceea limba franceză.

Pe tot parcursul tinereții, a putut profita de confortul financiar garantat de tatăl său, mai degrabă prin intermediul proprietăților imobiliare decât prin activitatea de avocat. Poate și din acest motiv, spun unele surse, bătrânul tată l-a ajutat bucuros pe fiul său să publice lucrarea cu titlul grăitor *Defense of Usury*. Când nu era la școală, micul Jeremy își petrecea timpul în compania bunicilor, care au încercat în toate felurile posibile să-l crească în conformitate cu preceptele Bisericii Angliei. Dar se știe că, în ciuda tuturor eforturilor, educarea unui tânăr nu ajunge niciodată la rezultatul scontat. Chiar dacă i-a însoțit la rugăciunile zilnice, probabil a fost sensibil la influența vărului mamei sale, John Mulford, un soi de libertin cu o fire vivace, care a arătat o mare afecțiune pentru tânărul nepot.

Casa de la Londra unde s-a născut Jeremy și a locuit în tinerețe se afla pe Houndsditch Street, în inima City-ului. O farsă a destinului i-a oferit sălaş eroului nostru pe o stradă de-a lungul căreia, în perioada romană, se întindea un șanț în care erau aruncate gunoaie și mai cu seamă schelete de câini morți - de aici și numele. Amintirea destinației pe care o avea locul acela probabil că nu dispăruse încă în copilăria filosofului, iar micul Jeremy, și mai târziu adultul și celebru Bentham, se temea îngrozitor de fantome. Se povestește că și slujitorii din casele bunicilor profitau de lucrul ăsta și se distrau câteva minute pe seama lui. Încă de la vârsta de nouă sau zece ani, după ce a asistat la un spectacol de marionete în care printre numeroșii protagoniști se numărau diavolul și un spiriduș aflat în subordinea acestuia, a rămas atât de șocat de ele încât acele personaje aveau să-l obsedeze încă mulți ani, chiar și pe timpul zilei. Alte anecdote de genul acesta au fost strânse în mai multe însemnări

Portret caricatural
al lui Jeremy
Bentham

autobiografice ale lui Bentham, care trebuie să fi avut o imaginație vie și o sensibilitate deosebit de receptivă. Lecturile narrative precum *Robinson Crusoe*, *Paradisul pierdut*, *Pelerinajul creștinului* îi incitau în mod excesiv imaginația, într-atât încât la vârsta de 12 ani, când s-a mutat la Queen's College din Oxford, a trebuit să-și facă încă o cameră ca să nu fie deranjat de „vizitele ființelor spirituale“ care frecventau încăperea întunecoasă, orientată spre cimitir. Până la moartea tatălui, survenită în 1792, așadar, până la vârsta de patruzeci și patru de ani, nu a reușit să doarmă de unul singur fără să aibă parte de

coșmaruri. Să lăsăm în seama cititorului orice posibilă interpretare psihanalitică. Cert este că Bentham și-a dat seama că teama lui profundă de fantome era numai rodul imaginației și a transformat această slăbiciune într-un punct forte, supunând unei analize teoretice procesele care luau naștere în mintea lui.

Recunoscând calitățile promițătoare ale fiului, tatăl a hotărât să-l trimită – așa cum am spus deja – la Queen's College din Oxford, unde a locuit din 1760, ducând o viață izolată și parcimonioasă, până în 1764, când și-a obținut diploma de licență, devenind astfel cel mai tânăr student care a atins pragul respectiv. Pe atunci, o condiție de absolvire era jurământul față de declarațiile de credință și disciplină conținute în cele treizeci și nouă de articole ale Bisericii Angliei. După multe tergiversări, Bentham a hotărât să înghită gălușca și să depună jurământul, ca să poată obține diploma și să nu tensioneze relația cu tatăl lui, care, treptat, devenea tot mai complicată.

În 1762, tatăl său a achiziționat o locuință splendidă în Queen's Square Place, la Westminster, unde și-a mutat toată familia. Enormă grădină alăturată, care permitea intrarea direct în St. James' Park, era una dintre puținele distracții pentru filosoful nostru. Însă Bentham nu a putut să se folosească de ea mult timp, dat fiind că în luna ianuarie a anului următor a fost admis la Lincoln's Inn, astfel încât să poată păși pe urmele tatălui și să devină acel mare avocat care promitea că are să fie. Avea să se întoarcă să locuiască acolo abia treizeci de ani mai târziu, în 1792, când a primit locuința drept moștenire. Anii de la Inn au fost, așadar, dedicați studierii dreptului, urmării proceselor și frecventării lecțiilor lui William Blackstone. Finalul fericit al studiilor a fost numirea ca avocat în 1769. După ce și-a dat cu părerea în câteva chestiuni legale fără să fi intrat vreodată în vreo sală de tribunal și să pledeze, a hotărât în cele din urmă că aceea nu

avea să fie slujba vieții lui. Motivele acestei alegeri au fost, fără îndoială, multiple; putem arăta aici câteva dintre ele. Înainte de orice, Bentham considera că procedura legală e prea costisitoare, și încă în mod inutil. Se povestește că l-a sfătuit pe un client să lase baltă procesul pentru că nu ar fi putut obține decât o sumă mai mică decât cheltuielile de susținere a procesului. În al doilea rând, cum urma să scrie mai târziu în lucrările împotriva lui Blackstone, sistemul juridic englez era un marasm confuz și nesistemizat de precedente și practici bazate pe obișnuință, înțesat de detalii tehnice care-l făceau imposibil de înțeles pentru profani. În sfârșit, probabil că trebuie să nu se fi simțit în largul lui într-un mediu extrem de competitiv, unde obiectivul era acela de a reuși să smulgi victoria pentru partea de care erai plătit.

Relația cu tatăl său a rămas mereu pe muchie de cuțit, dat fiind că acesta din urmă stabilise deja ce viață ar fi trebuit să ducă filosoful nostru și nu era deloc dispus să accepte variațiuni la temă. Cu timpul, din acest motiv au apărut controverse pe tema banilor, și fără îndoială că pentru bătrânul părinte nu a fost ușor să accepte ca fiul lui să abandoneze o carieră care ar fi urmat să-i confere confort financiar și importanță. Mai mult, comportamentul tatălui s-a dovedit de mai multe ori autoritar, ca atunci când, în aprilie 1775, a refuzat să-i dea fiului permisiunea să se căsătorească cu Polly Dunkey, din pricina statutului social inferior al acesteia.

Jeremiah Bentham simțea că face parte din acea burghezie aflată în expansiune, care începuse să cucerească segmente mari din putere și care acumula averi enorme folosind și încurajând procesele de transformare ale economiei naționale și a teritoriului. Chiar în acești ani, adică prin 1765 - brevetul a fost înregistrat în 1770 -, este inventată așa-numita *spinning jenny*, o mașină de tors cu mai multe fusuri, ce permitea unei singure

persoane să realizeze munca pe care înainte o puteau desfășura doar mai mulți țesători. Introducerea acestui aparat în industria textilă a permis reducerea drastică a manoperei necesare, lăsându-i pe drumuri pe cei de care nu mai era nevoie pentru a obține venituri. A fost un „efect colateral“ care a produs o întreagă masă de persoane care nu-și găseau de lucru decât sporadic și care trăiau în condiții groaznice.

Bentham s-a văzut cufundat în această masă când împlinise abia douăzeci de ani și putea, astfel, să conștientizeze consecințele acestui proces plurisecular: mulțimi întregi de oameni sărmani, care nu aveau de niciunele, și care vagabondau fără țintă și fără posibilitatea de a supraviețui; o legislație incapabilă să reglementeze situația; orașe haotice; gestionare politică incompetentă. Și toate acestea în timp ce Marea Britanie se afla în plină expansiune colonială și administrativă, un imperiu de dimensiuni mondiale, cu o bogăție care stârnea invidia tuturor națiunilor de pe vechiul continent. Această contradicție enormă dădea naștere unei tensiuni periculoase atât la nivel social, cât și la nivel politic. Cum putea el să ajute la rezolvarea acestei probleme epocale și să nu se mai bălăcească în gloria deșartă a micilor diatribe de tribunal? Probabil că aceasta a fost întrebarea pe care Bentham și-a adresat-o pe vremea aceea.

Astfel, a început să exploreze domeniile cunoașterii, de la chimie la botanică, de la teoria dreptului la filosofie, descoperind că ceea ce îl interesa cel mai mult din științe era abordarea lor sistematică și empirică. În același timp, găsea în gânditori ca Montesquieu, Helvétius, Beccaria și Voltaire – cu toții personalități având legături cu Iluminismul continental –, sau ca David Hume, David Hartley și Joseph Priestley – care susțineau puncte de vedere originale în domeniul filosofic și politic –, surse de

inspirație și de influență directă pentru propria sa gândire aflată în formare.

Și poate că în cele din urmă nu a fost o întâmplare aceea că, încă de la începutul anilor 1770, principala sa preocupare a devenit studiul legislației. De unde se începe o lucrare de reordonare a întregului sistem juridic, dacă nu de la temelii? Bentham s-a gândit, prin urmare, că era extrem de important să construiască o nouă terminologie juridică. Manuscrisele sale abundă în definiții și analize ale conceptelor și termenilor fundamentali inerenti ai dreptului.

În acești ani de cercetări, mijloacele de trai au fost destul de precare. A fost nevoit, așadar, să-și găsească mici trebușoare, mai ales traduceri, îndeajuns încât să-și acopere cheltuielile lunare. În același timp, a pornit o adevărată campanie de autopromovare, trimițând scrisori unor mari personalități ale Iluminismului continental, din partea cărora considera că poate obține o anumită atenție după publicarea textului *A Fragment on Government* (1776) și a zvonurilor pe care o stârnise. Le-a scris, astfel, printre alții, lui Voltaire, d'Alembert și împărătesei Ecaterina a Rusiei.

A primit și unele răspunsuri de încurajare, ca, de pildă, al lui d'Alembert și al lui Chastellux, însă în patrie, în persoana contelui de Shelburne, a găsit în sfârșit pe cineva care părea capabil să-i prețuiască potențialul.

Contele nu era un nobil oarecare, pe atunci era un om de guvern, puternic, care arăta deschidere față de dorința de independență a unor populații precum cea corsicană sau cea americană. În același timp, era o persoană enigmatică ce trăia izolată și care adora să se confrunte cu ideile inovatoare. Fiind deja mentor al lui Joseph Priestley, l-a convins pe Bentham să-și părăsească încăperea de la Lincoln's Inn, invitându-l să locuiască în casa lui din provincie.

Închisoarea panoptică
proiectată de Jeremy
Bentham

Între timp, fratele său, Samuel, a hotărât să se mute în Rusia, sub aripa Ecaterinei a II-a. Aici, în 1785, în timp ce acesta organiza și moderniza proprietățile prințului Potemkin, Jeremy a mers la el în vizită. Experiența rusă a pornit să germineze în el noi idei, printre care cele pentru faimosul *Panopticon*.

Din 1788, Bentham a început să participe la cercul Lansdowne, numele salonului de intelectuali care discutau acasă la conte, care era și marchiz de Lansdowne. Aici l-a întâlnit pe viitorul său editor și traducător genevez Étienne Dumont, cel care în anii următori avea să-i răspândească teoriile în lumea francofonă. Cu ajutorul intervenției lui Dumont, a reușit să se adreseze direct membrilor Adunării Constitutive franceze, oferindu-se să-și ofere serviciile în materie de reformă politică și juridică. A compus și a trimis la Paris diverse eseuri și memorandumuri cu privire la procedurile adunării legislative, a organizării juridice, precum și planul închisorii sale panoptice. Propunerile de reformă judiciară și de organizare arhitectonică a închisorilor au ajuns să fie discutate și în Adunarea Națională. Însă aceste demersuri nu au avut niciun rezultat. Revoluționarii au mers pe